
LIETUVYBĖS SIMBOLIŲ PERTEIKIMAI

Vida Savoniakaitė

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-2001 Vilnius

Kontrastinga posovietinės Lietuvos visuomenė pamena ir turi ryškių tautiškumą, nacionalumą pabrėžiančių liaudiškų simbolių. Žmonės simboliais parodo savo santykius su atitinkamais objektais, reiškiniais, simboliais išreiškiami visuomenės ar socialinės grupės idealai, įsitikinimai, papročiai išskyla kaip kultūros simboliai. Algirdo Gaižučio žodžiais, simbolių kalba – tai pačios kultūros kalba, neišvengiamai atsiremianti į Psichėjos glūdumas¹. Lietuvybės simboliai, pvz., liaudiškais raštais išausti rankšluosčiai su Lietuvos Respublikos himno žodžiais, Vytimi, Gedimino stulpais, trispalvės vėliavos juostelė ar tautinė juosta bei kitos technikos liaudiški dirbiniai su tautiniais motyvais, puošia šiuolaikinius nedidelių Lietuvos miestelių, kaimų interjerus, kuriuos industrializacijos ritmas tarsi mažai palietė. Tautiškumą parodančių ženklų, įvairių gražių liaudiškos kūrybos pavyzdžių atrasime ir Lietuvos didmiesčio gyventojų namuose. Žmonių išsilavinimas, galimybės, gyvenimo būdas ir veikla lėmė didžiulius skirtumus jų gyvenimoje; nepaisant to, senąsias liaudies tradicijas perteikiantys dirbiniai su lietuviškais simboliais pasitaiso pačioje įvairiausioje aplinkoje.

Liaudiškos tradicijos lietuviškais simboliais natūraliai yra artimesni vyresniajai kartai, gimusiai XX a. pirmojoje pusėje. Gyvenimiškoji patirtis agrarinėje visuomenėje išugdė jų tokią požiūrį. Dėl besiplečiančios industrializacijos, perprodukcijos žmonių vertybės kito, ypač XX a. pabaigoje. Įvyko didelis lūžis skirtingų kartų gyvenimoje, požiūriuose, kurie pakeitė buvusių tradicinių vertybių pažinimo kelius. Tautiškumą, nacionalumą pabrėžiančių liaudiškų simbolių aktualumas, jų panaudojimas ir puoselėjimas rodo lietuvių visuomenės bruožą: amžių sandūroje ypač didėjo žmonių gyvenimo skirtumai mieste ir kaime, o liaudies tradicija gyvai pynėsi miestiečių ir kaimiečių kultūrose, agrarinėje ir industrinėje bendruomenėje, tradicinėje ir šiuolaikinėje aplinkoje. Kaip ir koks susipynė šis ryšys?

Pasiremkiame Benedicto Andersono teigimu, kad būtų trumparegiška suvokti įsivaizduojamas tautines bendruomenes kaip tiesiog išaugusias iš religinių bendruomenių ir dinastinių karalysčių. Susilpnėjus sakralinėms bendruomenėms, kalbos ir kilmės ryšiams, iš esmės kito pasaulio suvokimo būdai, o tai leido „išgalvoti“ tautą. Sociologinio darinio, judančio pagal kalendorių homogeniškame tuščiam laike, samprata tiksliai atitinka nacijos sampratą. Ši suvokiama kaip vientisa bendruomenė, nuolat judanti istorijoje į vieną ar į kitą pusę².

Lietuviai daugelį metų tyrinėjo etninės kultūros savastis, istorijos poveikį nacionalinei tradicijos sampratai. Vacys Milius atskleidė, kaip mokslo draugijos, lietuvių inteligentija nagrinėjo, puoselėjo, paveikė liaudies kultūrą³. Regina Merkienė kultūros simboliais laikė ženklus, kuriais galima iš šalies nustatyti žmonių etninį identitetą. Ji išskyrė trejopus lietuviybės simbolius (valstietiškos etninės kultūros kilmės, iš žemvaldžių etninės kultūros atėjusius istorinius teritorinius ir prigimtinius etniškumo simbolius – etninė kilmė, kalba, charakteris) bei parodė jų ryšį su etnine kultūra⁴. Petras Kalnius tyrė tautinės savimonės ypatybes Pietryčių Lietuvoje⁵, Irma Šidiškienė pažvelgė į tautiškumo raišką per tautinį kostiumą, kaip nacionalinį simbolį⁶, šio straipsnio autorė nagrinėjo spalvų suvokimą⁷. Auksuolė Čepaitienė gilinasi į tautinius simbolius⁸, nacionalinės tradicijos kūrimą. Ji teigė, kad nacionalinės tradicijos kūrimas ėjo koja kojon su nacionaliniu judėjimu, akcentavo kultūrinio palikimo svarbą, aptarė tradicijos stabilumą⁹. XX–XIX a. sandūroje ryškėja naujos, mažiau nagrinėtos posovietinės visuomenės kultūros aktualijos. Viena iš jų: Lietuvos agrarinės visuomenės nacionaliniai simboliai, vadinamieji lietuviybės simboliai, kuriais kaimo žmonės atsiliepdavo ir į visuomenės nacionalinio judėjimo įvykius, yra artimi miesto žmonėms, industrinei visuomenei¹⁰. Straipsniu siekiame apžvelgti, kaip Lietuvos visuomenė plėtojo kaimiškos kultūros simbolius. Norėdami suprasti tautiškos liaudies kūrybos reikšmes, turime panagrinėti (ir palyginti su pasaulyje paplitusių reiškinių tyrinėjimais): 1) kaip jos istoriškai atsirado, 2) kaip ilgainiui kito ir pasiekė šiuolaikinę visuomenę.

Lietuviybės simbolių kūrimas ir vertinimas yra sietinas su nacionalizmo puoselėjimu, nes tai nacionalinių jausmų rodymas. Nacionalizmo teorijose nacionalizmo sąvoka apibūdinama skirtingai. Nacionalizmas laikytas tam tikru laiku ir tam tikram tikslui išrasta politinė ideologija¹¹. Vėliau jis buvo laikomas daugiau procesu negu suvokiama ideologija ir buvo mažiau eurocentriškas; nacionalizmas vadinamas vyraujančia sociopolitine mūsų amžiaus sąlyga¹². Įvairiapusiskai suvokti nacionalizmą padeda visuomenės kultūros reiškiniai. Nacionalizmas ir tautiškumas laikomi „kultūros artefaktais“. Nacionalizmo šaknys yra siejamos su ankstyvesnėmis kultūrinėmis sistemomis, kai aiškinami patys įvairiausi jo aspektai visuomenės gyvenime.

Viena, nacionalizmo sampratą atskleisti padeda ankstyvesnių kultūrinių sistemų reiškiniai. Andersono apibrėžimu: „tautybė – [...], tautiškumas ir nacionalizmas – yra tam tikri kultūros artefaktai. [...] šie artefaktai XVIII a. pabaigoje savaime susikristalizavo painiai „susikryžius“ atskiroms istorinėms jėgoms; [...] jie tapo „modaliniais“ [...]. Nacijų-valstybės yra „naujos“ ir „istorinės“, tuo tarpu tautos, kurioms valstybės suteikė politinę išraišką, gyvuoja nuo neatmenamų laikų. [...] nacionalizmą reikia suprasti gretinant jį ne su sąmoningomis politinėmis ideologijomis, bet su didžiulėmis ankstyvesnėmis kultūrinėmis sistemomis, iš kurių ir kaip priešprieša joms jis atsirado“¹³.

Kultūros artefaktų reikšmių aiškinimas gali būti panašus į kultūros simbolių reikšmių aiškinimą. Pasak Gaižučio, „kultūros simbolių pažinimas, interpretavimas, aiškinimas eina per žmogiškosios *psychē* pažinimą“¹⁴.

Ernesto Gellnerio nuomone, nacionalizmas, priešingai, neturi labai gilių šaknų žmogaus psichikoje, „nacionalizmo imperatyvas“ slypi socialinėje tvarkoje. Tačiau ši nuomonė taip pat nepaneigia istorinės kultūrinės įtakos nacionalizmo reiškiniams: „Negalima griebtis *bendro* substrato, kad paaiškintume *specifinį* reiškinį. [...] Tautas pagimdo nacionalizmas [...]. Žinoma, nacionalizmas naudojasi ir prieš tai egzistavusiu, istoriškai paveldėtu kultūrų ar kultūrinio turto plitimu, nors ir labai išrankiai, o dažniausiai tą paveldą radikaliai transformuoja. Mirusios kalbos gali būti atgaivinamos, tradicijos išgalvojamos, atkuriamos visiškai fiktyvios pirm pradės grynybės“¹⁵.

Antra, nacionalizmo apibrėžimuose, be politinių nuostatų, patriotizmo, akcentuojamas ir etniškumas. Anot Gellnerio, „nacionalizmas yra politinis principas, kuris teigia, kad politinis ir tautinis vienetas turi sutapti. [...] kaip jausmas arba kaip judėjimas geriausiai gali būti apibrėžtas remiantis šiuo principu. [...] nacionalizmas yra politinio teisėtumo (*legitimacy*) teorija, pagal kurią reikia, kad etninės ribos nesikirstų su politinėmis ir ypač kad etninės ribos kurioje nors valstybėje – atvejais, kurį jau iš anksto formaliai atmeta bendras principo formulavimas – neskirtų turinčiųjų valdžią nuo visų kitų. [...] nacionalizmas yra labai savita patriotizmo rūšis, [...] kuri paplinta ir ima vyrėti tik tam tikromis socialinėmis sąlygomis [...] moderniajame pasaulyje ir niekur kitur“¹⁶.

Nacionalizmas, kaip ideologija, netapatinamas su nacionaliniais jausmais. Anot Ellis'o Cashmore, nacionaliniai jausmai yra laikomi žmonių solidarumu identifikuotų geografinių ir kultūrinių ribų viduje¹⁷. Kita vertus, nacionalizmas, nacionaliniai jausmai, etniškumas turi glaudžių sąlyčio taškų. Marcus Bankso žodžiais, kultūros dabar atrodo kaip natūralios politinio įteisinimo saugyklos. Europos ir Šiaurės Amerikos baltosios rasės tautosose etniškumas egzistuoja kartu su nacionaliniais jausmais, kurie palaiko valstybės buvimą¹⁸. Lietuvių tautinio kultūrinio potencialo ugdymas siejosi su liaudies kultūra. Lietuvos XX a. liaudies kūrybos šaknys driekiasi į XIX a. Tuo metu, Vytauto Merkio aiškinimu, „rusų politika Lietuvoje buvo siekiama pašalinti ne tik politinę, bet ir socialinę bei kultūrinę vietinių bajorų ir katalikų dvasininkų hegemoniją. Valstiečiai, kurie tuomet buvo šių luomų „užuovėjoje“, kilo kaip tvirčiausias krašto tautinio savitumo bei katalikybės garantas.

Valančiaus atsigręžimas nuo senojo luominio tautiškumo į modernųjį neluominį, manome, prasidėjo Vilniaus universiteto laikais ir tolygiai stiprėjo daugiausiai priklausydamas nuo vyskupo valstietiškos orientacijos. Santykinis valstiečių katalikų išskėlimas reiškė ir lietuvių tautinio kultūrinio potencialo ugdymą“¹⁹.

Šis lietuviškos kultūros istorijos pavyzdys rodo ir trečiąjį aspektą: žmonių kultūrinių simbolių kūrimas ir puoselėjimas yra neatsiejamas nuo pačių žmonių noro palaikyti savo etninį, kultūrinį identitetą, nacionalumą. Anot Anthony'o Coheno, kaimo „bendruomenė“ suformuoja ne objektyvūs veiksniai, kaip ekonominė izoliacija, stagnacija, kurie verčia akiai ir tvirtai laikytis praeities tradicijų, o patys žmonės, norintys aktyviai palaikyti identitetą. Bendruomenės yra pačių įsisąmonintos socialinės formacijos, „viduje padalytos ir reliatyviai paprastų formų ...“²⁰.

Vadinasi, nacionalizmo, tautiškumo šaknys, įvairiapusiškai glaudžiai persipynusios su ankstesnėmis kultūrinėmis šaknimis, priklauso nuo politinės santvarkos, „socialinės tvarkos“, o nacionalinio simbolio raidą vienaip ar kitaip, daugiau ar mažiau veikia praeities tradicijos ir žmonių noras kurti, palaikyti savo kultūrinę identitetą.

XX a. tautiškumo ženklai lietuvių kūryboje bylojo žmonių reakciją į politines sąlygas, kurios skatino juos rodyti nacionalistinius jausmus, išlaikyti nacionalinį identitetą. Liaudies kūrėjas tai darė savitai perteikdamas žinomą tradiciją²¹. Lietuviai kuria tautiškus medžio dirbinius, audinių raštus, įvairius papuošalus, suvenyrus ir kitus liaudies meno dirbinius, rodydami savo nacionalistinius jausmus per kovas su lenkų okupacija, tarpukario metais ir Atgimimo laikotarpiu po 1990-ųjų, Lietuvos Respublikai atgavus nepriklausomybę. Šiais laikotarpiais liaudiški dirbiniai su tautiniais motyvais yra vertinami tiek kaime, tiek ir mieste; nacionalinių simbolių poreikis skatino kaimo žmones juos kurti.

XX a. ekstremalių politinių įvykių sraute liaudies kūryboje naudojami Lietuvos Respublikos valstybinės atributikos simboliai, žinomos metaforos. Metaforomis tampa plačiai visuomenėje paplitęs tekstas, žodžiai iš populiarių liaudyje dainų. Pavyzdžiui, metafora išreiškiamas žmonių siekis kovoti už savo gimtą žemę: „Mes be Vilniaus nenurimsim“. Šis tekstas atskleidė politines aktualijas, išreiškė visuomenės nuotaikas kovoje su lenkų okupacija.

Sovietmečiu žmonės metaforomis simbolizavo nacionalistinius jausmus ir puoselėjo etninį, tautinį identitetą. Etnosas sovietams moraliai neutralus; buvo manoma, kad etninis ar kultūrinis išskirtinumas suvys racionaliame socialistiniame planavime ir bus pakeistas sovietiniu superetniškumu²². Įvyko atvirkščiai. Anot Anthony Smitho, „komunizmas ne tik išsaugo tautą ir jos kultūrinę ribą; jis iš tikrųjų tautą sustiprina, išlygina vidinius etninius ir socialinius skirtumus, sukuria jos apsauginį kiautą biurokratinės valstybės pavidalu ir panaudoja socialiai atnaujintą bendruomenę išorinės priklausomybės būklei, inteligentijos vienišumo jausmui pašalinti. Iš tikrųjų jis yra teisėtas nacionalizmo paveldėtojas besivystančiuose kraštuose“²³.

Sovietmečiu buvo teigiama, kad kultūros negalima apriboti tik jos tradiciniais komponentais. Julijanas Bromlejus aiškino internacionalizacijos reikšmę etnonacionalinei kultūrai²⁴. Vis dėlto, Bankso žodžiais, „atėjus laikui, pasislėpusi etninio identiteto šerdis gali būti transformuota į nacionalistinius jausmus“²⁵. XX a. lietuvių kultūroje yra tokių pavyzdžių. Pavyzdžiui, neprofesionaliam kūrėjui audinys kaip simbolis buvo daug reikšmingesnis negu audinys kaip estetiškas kūrinys. 1996–1998 m. austi rankšluosčiai, kurių viduryje įtaustus valstybės himno žodžius, supo gėlių gilriada. Šiuo atveju turinys užgožia formą. Atrodytų estetiška forma be turinio yra neberekšminga? Bet profesionalus meno kritikas visuomet išvelgtų, kad raštai, kurie daugiau ar mažiau perpinti valstybinės atributikos motyvais, slepia savyje tautos charakterį ir skonį. Tokie audiniai tarsi „išrasta tradicija“, Erico Hobsbawmo palyginimu²⁶, kaip gotikinis stilius XIX amžiuje.

XX a. pabaigos lauko tyrimų duomenimis, nacionalinius jausmus, pilietines nuostatas lietuviai rodė naujai, savitai perteikdami išrutuliotas liaudies kūrybos

tradicijas, tautinio identiteto simbolius. Pavyzdžiui, populiariausiu lietuybės ženklu XX a. tekstilėje yra tarp kitų raštų įterpta Lietuvos Respublikos trispalvės vėliavos juostelė²⁷. Skirtingos kultūros veikia etnines tradicijas, tačiau nacionalumo, tautiškumo simbolių reikšmė lieka nepakitusi. XX a. pabaigoje Dzūkijoje trispalvė įaudžiama baltarusiška tradicija raštuotuose audiniuose – šie audiniai vadinami „lietuviškais“.

Industrializacijos procesas vyko viena paskui kitą einančiomis fazėmis ir skirtingomis sąlygomis. Industrializmo amžiaus pranašai ir komentatoriai, tiek kairieji, tiek dešinieji, dažnai numatydamo ir skelbdavo internacionalizmą, bet įvyko visiškai priešingas dalykas: atėjo nacionalizmo amžius²⁸.

XX a. devintojo dešimtmečio pradžioje, kovos dėl Lietuvos valstybės nepriklausomybės metais ir atkūrus valstybingumą, žmonės puošė savo interjerą liaudiškais dirbiniais su Lietuvos Respublikos valstybinės atributikos motyvais. Šie lietuviybės simboliai žmonėms tapo ypač svarbūs. Liaudiško amato meistrai, amato tradicijos žinovai tiekė savo dirbinius miesto gyventojams, kurių vaikystėje ar jaunystėje pažintos tradicijos liko tik atmintyje. Pasikeitęs gyvenimo ritmas diktavo naują tvarką. Iš kaimo atsinešti tradiciniai dirbiniai rado vietą miestiečių butyje. Atėjusiai iš kaimo kartai jie tapo svarbiu, plačiai pripažintu, nacionalinius jausmus, nuostatas parodančiu daiktu.

Socialinės distancijos stygius, gyvenimo stilių susilieėjimas yra industrinės visuomenės požymiai. Gellneris teigia: „Egzosocializacija, žmonių gamyba ir reprodukcija už vietinio asmenišką vieneto ribų dabar yra norma ir taip turi būti. Egzosocializacijos imperatyvas yra svarbiausias dalykas, paaiškinantis, kodėl valstybės ir kultūra dabar *privalo* būti susietos, o praeityje jų sąryšis buvo menkas, atsitiktinis, kintamas, laisvas ir dažnai minimalus. Dabar jis yra neišvengiamas. Štai su kuo susijęs nacionalizmas ir kodėl mes gyvename nacionalizmo amžiuje“²⁹.

Kaimo ir miesto kultūrose pinasi tie patys simboliai. Lietuvoje vykstantys procesai iš esmės turi panašių bruožų su pasaulinės praktikos reiškiniais. Smitho žodžiais, XX a. nacionalizmas daugiausia yra miesto „viduriniųjų klasių“ judėjimas ta prasme, kad pirmieji jo šalininkai atsiranda miestų viduriniuosiuose sluoksniuose, miestiečiai jį organizuoja kaimuose ir toliau jam vadovauja miesto „kadrai“. Iš esmės jis yra išsilavinusių, modernios pasaulietinės kultūros, ypač Vakarų, ir mokslo įtaką patyrusių žmonių programa³⁰.

Kaimo ir miesto kultūros liejosi. Žmogus, kilęs iš kaimo ir gyvenantis mieste, kaimiškus rankų darbo audinius patalpindavo miestietiška interjere. Atsinešti žmonių įpročiai ir įgimti skonio elementai atsirado visai naujoje industrinėje aplinkoje. Pavyzdžiui, kilimėlis, skirtas televizoriui užtiesti, tarytum visiškai prarado tradicinę paskirtį etninėje kultūroje ir įgavo naujų reikšmių. Kilimėlyje išaustas Vilniaus televizijos bokštas rodo žmonių rūpestį, skausmą ir džiaugsmą atgavus Lietuvos televiziją per kovą dėl nepriklausomybės 1991-aisiais.

Per lietuviybės simbolius liaudies meno kūrėjai natūraliai „atneša“, „perduoda“ šiuolaikiškėjančiai visuomenei liaudiškos kultūros elementus. Žmonija yra negrįžtamai pasirinkusi industrinę visuomenę, kurios gamybos sistema remiasi besiplečiančiu mokslu ir technologija. Į industrinį amžių ji ateina iš agrarinės pako-

pos. Agrarinės visuomenės kultūra yra pliuralistinė. Gellnerio teigimu, ji nėra palanki nacionalizmo principui, politinio ir kultūrinio vieneto susiliejimui ir vienybei mokyklos perteikiamai kiekvieno politinio vieneto kultūrai³¹. Nacionalizmo simbolizmas kyla iš sveiko, pirmapradžio, gajaus valstiečių gyvenimo, iš tautos arba liaudies (*volk, narod*). Kultūrinio atgimimo ir nauju savęs teigimu bei įtvirtinimu, o galiausiai nacionalinio išsilaisvinimo karu priešinamasi svetimos aukštosios kultūros pareigūnų ir svetimųjų priespaudai³².

Amato specialistai dirbo ir dirba Lietuvos kaimuose ir miesteliuose. Tai paplitęs reiškinys. Gellnerio aiškinimu, kai kurios brandžios agrarinės visuomenės specializacijos yra ryškios: jos yra visą gyvenimą trunkančio labai ilgo ir visiškai atsidadavusio gudinimosi vaisiai. Tas gudinimasis, galėjęs prasidėti ankstyvoje jaunystėje, reikalavo kone visiškai išsižadėti kitų interesų. Šių visuomenių amatų ir menų dirbiniams sukurti reikia ypač daug darbo ir meistriškumo, ir dažnai jie tokie sudėtingi ir tobuli, kad jiems nė iš tolo neprilygsta tai, ką vėliau čia pasiekia industrinės visuomenės, kurių namudiniai dirbiniai, menai ir ornamentai, įrankiai ir papuošalai, gastronomija yra žinomi kaip menki ir vargani³³.

Valstiečiai, sudarantys didžiąją agrarinės visuomenės dalį, daugiau ar mažiau gali vienas kitą pakeisti, kai reikia atlikti socialinius uždavinius. Negausūs specialistai tokiose visuomenėse vienas kitą papildo. Kiekvienas iš jų (arba kiekviena jų grupė) yra priklausomas nuo kitų, ir jo specialybė, kai ja apsiribojama, tiesiog negali būti savarankiška. Tuo tarpu industrinėje visuomenėje, nepaisant didesnio specialybių skaičiaus, distancija tarp specialistų yra kur kas mažesnė. Jų „paslaptys“ daug artimesnės bendram supratimui, o vadovėliuose yra labiau sutampančių idiomų, todėl persikvalifikavimas, nors kartais ir sunkus, apskritai nėra baimę keliantis uždavinys³⁴.

Šiuolaikiškėjančioje Lietuvos visuomenėje pakito tradicinių amatų poreikis, keitėsi ir liaudies meno dirbinių stilistika; atsirado naujų profesionalių gamintojų kūrėjų. Jie perteikdavo paveldėtus simbolius, ženklus naujo laikmečio dvasia. Provincijos dirbinių stilistika dvelkia senesnių tradicijų elementais – jie išlaikė agrarinės visuomenės vietines tradicines nacionalines vertybes. Mieste senoji tradicija įgauna naujų meninių bruožų, ji pritaikoma įvairiausioms progoms ir skirtingiems tikslams. Perfrazuojami lietuviškosios kultūros simboliai.

Egzistuoja platus etninės ir „aukštosios“³⁵ kultūros sąlytis. Lietuvių inteligentija, taip pat menininkai rašė³⁶ ir svarstė apie tautos savaimingumą, dvasią išlaikantį liaudies meną. Bankso teigimu, visi nacionalizmai aktyviai siekia kelti ir materializuoti specifinį etninį identitetą, sudaiktinti savitus etninius identitetus nacionalinėje valstybėje ir kartu ištrinti etninio partikuliarizmo idėją nacionalinio identiteto viduje³⁷.

Lietuvių visuomenė išliko šiek tiek kitokia. Jos simboliuose galima išvelgti vietinės kultūros savitumą, kuriuos kūrėjai perima kaip tradicijos palikimą. Lietuviai dar savaime rodo nacionalinius jausmus per liaudies tradicijos daiktus, papročius. Gaižučio žodžiais, „simbolis, viena vertus, yra susijęs su vaizduote, su žmonių atokvėpiu nuo realybės principų – „taip reikia“, „taip turi būti suprasta“, „taip būtina“. Antra, su žmogaus siekimu išvengti tos griežtosios realybės kontro-

lės. Socialinį simboliškumą sudaro ne tik kalba, įvairūs veiksmai, ceremonijos, ritualai, bet ir šventės, kuriose žmogus paprastai pajunta laisvę ir netikėtą atradimų džiaugsmą. [...] per simbolius žmogus sutvarko jį supantį chaotišką, padriką pasaulį ir nedarną, sudvasina gyvenimą. Tokie būna ir meno simboliai kaip universalios estetiškos kategorijos, kurių esmė atsiveria tik juos palyginus su ženklais ir alegorijomis⁴³⁸.

Liaudies mene nesunku išvelgti žmonių nuotaikas, siekius, troškimus. Pasak Mary Douglas, simboliai tarsi „atsimuša į kitas idėjas istoriniame kontakte ir yra naujai modifikuojami“, tačiau jiems daro įtaką socialinė organizacija³⁹. Visuotinio politinio pakilimo metais lietuvių visuomenėje liaudies meno dirbiniai tautiniais motyvais rodo tautinį pasididžiavimą. Industrinės visuomenės šeimose liaudies kultūra susilieja su „aukštąja“, liaudies tradicijos, išnykusios iš buities ir kasdienybės, perteikiamos, skleidžiamos per „aukštąją“ kultūrą, mokslą, švietimą suplantant įvairius kultūros elementus. Meno kūrinys, kaip socialinės veiklos metafora, neišvengia apribojimo. „Jis pripažįsta tarpusavio išipareigojimo saitus vien tarp tų, kurie bendradarbiauja kuriant ar atkuriant meno kūrinį (tačiau tai galėtų būti ir visa žmonija, užsiėmusi globalizacinės civilizacijos kūrimu), ir tik tol, kol jie bendradarbiauja“⁴⁰. Taip perduodami lietuviybės ženklai. Liaudiški motyvai, stilius, simbolika išlieka artimi lietuviams; jie reikšmingi lietuvių kultūroje.

IŠVADOS

XX a. Lietuvos miesto ir kaimo žmogus išreiškia savo nacionalumą, rodo tautinį identitetą, pasididžiavimą liaudies kultūros, kūrybos elementais, kurie ilgainiui lietuviybės simboliuose supina miesto ir kaimo, agrarinę ir industrinę, liaudies ir profesionaliąją kultūrą, o šis tamprus ryšys rodo visuomenės ypatumus.

Viena, XX a. pirmojoje pusėje gimę žmonės, politinių, socialinių aplinkybių paveikti, ypač išraiškingai kūrė ir puoselėjo lietuviybės simbolius. Suliedami juose nacionalumo, valstybingumo simbolius, etninės tradicijos elementus, nacionalinius jausmus jie savaip perteikė nacionalizmo ideologijos atgarsius ir savastį aplinkiniams.

Antra, Lietuvos kultūros artefaktų, simbolių perimamumas, suvokimas ir reikšmė, lietuvių nacionalinių simbolių kūrimas turi daug bendrų bruožų su pasaulyje paplitusiais reiškiniais. Lietuvoje nacionalinės kūrybos aktualumas pagyvėja tautinio Atgimimo laikotarpiu. Tuomet kuriami nauji lietuviybės simboliai, kuriuose naujai įpinami įvairūs kultūros elementai.

Trečia, XIX–XX amžių sandūroje šiuolaikiškėjanti visuomenė išlaiko vietinės kultūros elementus. Juos geriausiai perteikia amžiaus pradžioje gimę tradicinės kultūros supami žmonės. Lietuviybės simboliuose galima išvelgti Pietryčių Lietuvos politinių aktualijų poveikį, skirtingų vietovių tradicijų išskirtinumą. Perduodami ir puoselėjami saviti valstiečių kultūros elementai įsilieja į šiuolaikinės Lietuvos visuomenės aktualijas.

Nuorodos

- ¹ A. Gaižutis, Kultūra – simbolinių formų vienis, *Kultūrologija*, Vilnius: Gervelė, 2000, t. 6, p. 184.
- ² B. Anderson, *Įsivaizduojamos bendruomenės. Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*, Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 37, 41.
- ³ V. Milius, *Mokslo draugijos ir lietuvių etnografija (XIX a. antroji pusė – XX a. pirmoji pusė)*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
- ⁴ R. Merkienė, Etninė kultūra ir lietuviybės simboliai, *Etninė kultūra ir tautinis atgimimas*, Vilnius, 1994, p. 55–69.
- ⁵ P. Kalnius, Etniniai procesai Pietryčių Lietuvoje XX a. antrojoje pusėje, *Lietuvos Etnologija*, Vilnius: Žara, 1998, t. 5.
- ⁶ I. Šidiškienė, *Lietuvių moterų drabužiai: tautiškumo raiška XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje*, daktaro disertacija, Kaunas, 1999. Rankraštis saugomas Lietuvos istorijos instituto bibliotekoje.
- ⁷ V. Savoniakaitė, Tekstilės spalva kaimo kultūroje: tyrimo metodika, *Etninė kultūra ir tapatumo išraiška*, Vilnius: Mokslo aidai, 1999, p. 58–67.
- ⁸ Rankdarbių puošybos ornamentuose buvusius valstybingumo ženklus bei kitokią su tautinėmis nuostatomis susijusią simboliką ji suskirstė į tris grupes: 1) valstybinius ženklus – Vytis, Vyčio kryžius, Gedimino stulpai, Tautinė vėliava arba jos spalvos; 2) tautinio identiteto simbolius – Gedimino pilis, moteris tautiniais rūbais, lietuviškų juostų geometrinis ornamentas; 3) Tėvynės simbolį – gimtosios sodybos vaizdas. A. Čepaitienė, Tautiniai simboliai Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių rankdarbiose, *Etninė kultūra ir tautinis atgimimas*, Vilnius, 1994, p. 152–160.
- ⁹ A. Čepaitienė, Making Tradition, Making a Nation, History, G. Blaszczyk & M. Ha-siuk eds., *Culture and Language of Lithuania*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza, 2000, p. 71–84.
- ¹⁰ Autorė remiasi savo lauko tyrimų praktika, 1990–1999 m. atliktais lauko tyrimais, kurių duomenys, surinkti pagal klausimynus „Audinių raštai ir spalvos“ bei „Tekstilė ir tradicijos“, yra Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus rankraštyne.
- ¹¹ E. Kedourie, *Nationalism*, London: Hutchinson, 1960; cit. iš M. Banks, *Ethnicity: Antropological Constructions*, London and New York: Routledge, 1999, p. 124.
- ¹² M. Banks, op. cit., p. 124–125.
- ¹³ B. Anderson, op. cit., p. 19, 26–27.
- ¹⁴ A. Gaižutis, op. cit., p. 171.
- ¹⁵ E. Gellner, *Tautos ir nacionalizmas*, Vilnius: Pradai, 1996, p. 64, 95.
- ¹⁶ E. Gellner, op. cit., p. 14, 213–214.
- ¹⁷ E. Cashmore, *Dictionary of Race and Ethnic Relations*, London and New York: Routledge, 1996, p. 253–254.
- ¹⁸ M. Banks, op. cit., p. 94, 122.
- ¹⁹ V. Merkys, *Motiejus Valančius: tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo*, Vilnius: Mintis, 1999, p. 779.
- ²⁰ A. Cohen, Belonging: the experience of culture, *Belonging: identity and social organization in British rural cultures*, Manchester: Manchester University Press, 1982, p. 8; cit. iš M. Banks, op. cit., p. 144.
- ²¹ Plačiau: V. Savoniakaitė, *Audiniai kaimo kultūroje: lietuvių geometriniai raštai*, Vilnius: Alma littera, 1998, p. 22–30, 184–190.
- ²² T. Shanin, Ethnicity in the Soviet Union: analytical perceptions and political strategies, *Comparative studies in society and history*, 1989, 31.3, p. 418; cit. iš M. Banks, op. cit., p. 22.

- ²³ A. Smith, *Nacionalizmas XX amžiuje*, Vilnius: Pradai, 1994, p. 179.
- ²⁴ J. V. Bromlei, *Nacionalnyje procesy v SSSR: v poiskah novyh podchodov*, Moskva: Nauka, 1988, p. 128–129.
- ²⁵ M. Banks, op. cit., p. 130.
- ²⁶ E. Hobsbawm, Introduction: Inventing Traditions, edited by Eric Hobsbawm and Terence Ranger, *The invention of Traditions*, Chambridge: University Press, 1994, p. 1–7.
- ²⁷ V. Savoniakaitė, *Audiniai kaimo kultūroje*, p. 185–186.
- ²⁸ E. Gellner, op. cit., p. 90.
- ²⁹ E. Gellner, op. cit., p. 49, 69.
- ³⁰ A. Smith, op. cit., p. 38–39.
- ³¹ E. Gellner, op. cit., p. 70–71.
- ³² Jeigu nacionalizmui sekasi, jis pašalina svetimą „aukštąją“ kultūrą, tačiau nepakeičia jos senąja vietine („žemąją“) kultūra; jis atgaivina arba išgalvoja savo paties vietinę „aukštąją“ kultūrą, kuri turi kai kurių ryšių su ankstesniais tautiniais stiliais ir dialektais. Moderni, organizuota, sklandi, kaip iš pypkės einanti „aukštoji“ kultūra garbina save dainomis ir šokiais, kuriuos ji ima (ilgainiui stilizuodama) iš liaudies kultūros ir nepagrįstai tiki ją pratęsianti ir įamžinsianti, ginsianti ir iš naujo įtvirtinsianti. Gellner, op. cit., p. 97–98.
- ³³ E. Gellner, op. cit., p. 51.
- ³⁴ Ibid., p. 51–52.
- ³⁵ Elitinė, profesionalioji kultūra.
- ³⁶ I. Šidiškienė, Tautiniai drabužiai lietuvių kultūroje, V. Milius, J. Morkūnienė, I. Šidiškienė, *Amatas ir Kūryba. Lietuvos etnologija*, Vilnius: Pradai, 1998, t. 2, p. 219.
- ³⁷ Tokie veiksmai sąlygoja tęstinumą, bet ne skirtingumą. Vietinės formos ar „liaudiškos“ temos yra paimamos ir transformuojamos muzikoje kompozitorių, kurie vėliau save identifikuoja „nacionaliniais“ kompozitoriais ar rašytojais apie nacionalizmą. Tokiame kelyje vietinis skirtingumas yra nustatomas, reguliuojamas valstybinėmis priemonėmis. Estetiniai kriterijai vienos, o ne kitos simfonijos pomėgiui yra diktuojami nacionalinės „aukštosios“ kultūros. M. Banks, op. cit., p. 158.
- ³⁸ A. Gaižutis, op. cit., p. 176, 182.
- ³⁹ M. Douglas, *Natural Symbols: Explorations in Cosmology*, London and New York: Routledge, 2000, p. 145, 158.
- ⁴⁰ V. Kavolis, *Civilizacijų analizė*, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 210.

Vida Savoniakaitė

RENDENRING THE SYMBOLS OF LITHUANISM

S u m m a r y

The contrasting society of post-Soviet Lithuania maintains folk symbols that emphasize nationality and traditions. The topicality of national creativity and its promotion during periods of national upsurge repeats itself in one way or another in many cultures. Lithuanian people reveal various moods and national definitions in their creative works. Such a nationality is an artefact of culture. Their roots mingle in the flow of time. Symbols of *Lithuanism* in creativity reveal themselves during periods of national revival. Elements of peasant culture appear in Lithuanian industrial society; these elements are handed over and highly valued, and they show that differences between the way of life of people in urban and rural areas are constantly increasing.

In the Lithuanian culture of the 20th century traditions of agrarian culture are distinct. Education, new possibilities, the mode of living and activities enhanced great

differences in people's way of life; nevertheless, articles revealing the old folk traditions with symbols of *Lithuanism* appear in very diverse environments. They are naturally nearer to the older generation born in the first half of the 20th century. This kind of standpoint was fostered by the life experience in agrarian society. Values changed with growing industrialization and reproduction, especially in the turn of the 20th century. Great changes in the mode of life and in the world outlook of different generations influenced the ways of perceiving former traditional values; with the diminishing of crafts, articles of folk art started to disappear and change, a new circle of professional creators appeared. They would render inherited symbols and signs in the spirit of the new times. There are some original interiors of small towns and villages in Lithuania that seem not to have been touched at all by the rhythm of industrialization. They are adorned with symbols of *Lithuanism*. The old tradition is taking on new artistic features; it is being practiced on various occasions and for different purposes. Symbols of *Lithuanism* are being paraphrased.